

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-342-3\(2\)-50](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-342-3(2)-50)

УДК 332.1:334.012.64:316.42

ЧЕРНИЧКО Тетяна
Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0002-0498-9130>
СТЕГНЕЙ Маріанна
Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0002-4688-6447>
ЛІНТУР Інна
Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0001-8009-1392>
РИЖКОВ Костянтин
Мукачівський державний університет
БАБІЛЯ Дмитро
Мукачівський державний університет

КЛАСТЕРНІ СТРУКТУРИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена дослідженню потенціалу кластерних структур як інструменту формування інклюзивного середовища регіонального розвитку в умовах післявоєнної трансформації. Обґрунтовано важливість поєднання економічної ефективності та соціальної справедливості в межах кластерної політики. Систематизовано сучасні підходи до розуміння інклюзивної економіки та проаналізовано міжнародний досвід впровадження інклюзивних кластерів. Визначено взаємозв'язки між інклюзивними чинниками (доступ до ресурсів, участь громад, соціальна згуртованість) та елементами кластерної взаємодії. Запропоновано концептуальні засади для розроблення інклюзивної кластерної моделі з урахуванням викликів регіонального розвитку України. Зроблено висновок, що інклюзивна кластерна модель має потенціал стати основою нової, соціально орієнтованої регіональної політики в Україні.

Ключові слова: інклюзія, кластерна політика, регіональний розвиток, соціальна справедливість, післявоєнне відновлення.

CHERNYCHKO Tetiana, STEHNEI Marianna,
LINTUR Inna, RYZKOV Kostiantyn, BABILIA Dmytro
Mukachevo State University

CLUSTER STRUCTURES AS A TOOL FOR SHAPING AN INCLUSIVE ENVIRONMENT OF REGIONAL DEVELOPMENT

The article is devoted to the study of cluster structures as a tool for shaping an inclusive environment for regional development in the context of post-war reconstruction. The purpose of the study is to develop scientific and methodological foundations for the use of cluster structures as a tool for building an inclusive environment for regional development. It highlights the growing importance of combining economic efficiency with social justice in regional policy. Theoretical approaches to understanding inclusive economic development are generalized, and the international experience of implementing inclusive clusters is analyzed. Particular attention is paid to the integration of vulnerable groups – internally displaced persons, veterans, women, youth, and low-income communities – into economic processes through inclusive cluster models. The article identifies key interconnections between inclusive factors (stakeholder engagement, equal access to resources, social cohesion) and elements of cluster interaction (governance, communication, innovation networks). It also presents the institutional and policy prerequisites for implementing inclusive cluster-based models in Ukraine, aligned with the goals of smart specialization, sustainable development, and European integration. The importance of integrating economic efficiency with social justice within the framework of cluster policy is substantiated. Contemporary approaches to understanding inclusive economics are systematized, and the international experience of implementing inclusive clusters is analyzed. Interconnections between inclusive factors (access to resources, community engagement, social cohesion) and elements of cluster interaction are identified. Conceptual foundations for the development of an inclusive cluster model are proposed, taking into account the challenges of regional development in Ukraine. The findings emphasize the potential of inclusive clusters to support balanced regional recovery, enhance the resilience of local economies, and improve access to knowledge, infrastructure, and markets for marginalized groups.

Keywords: inclusion, cluster policy, regional development, social equity, post-war recovery.

Стаття надійшла до редакції / Received 19.04.2025

Прийнята до друку / Accepted 06.05.2025

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасні виклики, зумовлені широкомасштабною військовою агресією проти України, вимагають докорінного перегляду підходів до регіонального розвитку. Особливої значущості набуває пошук інструментів, які забезпечують не лише економічне відновлення територій, а й соціальну згуртованість, справедливий доступ до ресурсів і рівні можливості для різних груп населення. У цьому контексті особливу

роль відіграє кластеризація як форма організації економічної взаємодії, здатна акумулювати місцеві ресурси, стимулювати інновації та сприяти підвищенню конкурентоспроможності регіонів.

Разом з тим, традиційні підходи до розвитку кластерних структур, як правило, фокусуються переважно на економічних ефектах, ігноруючи соціальний вимір. Недостатня інтеграція малозабезпечених верств, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, жінок та молоді в економічні процеси створює ризики відтворення структурної нерівності у відновлюваних регіонах. У цьому контексті виникає потреба у формуванні інклюзивної кластерної моделі, що враховує як економічну ефективність, так і соціальну справедливість, забезпечуючи доступ до інфраструктури, ринку та знань широкому колу учасників.

Застосування інклюзивного підходу до кластерного розвитку відповідає цілям державної регіональної політики, принципам європейської інтеграції, а також цілям сталого розвитку. Це дозволяє не лише сприяти відновленню регіонів, а й створити інституційні передумови для довгострокової економічної стійкості та згуртованості українського суспільства.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

В іноземних наукових джерелах проблемі розвитку кластерних структур та їх ролі у забезпеченні регіонального розвитку присвячено багато праць. Окреме місце займають праці, які досліджують роль кластерів як чинника конкурентоспроможності регіону [1]; аналізують інноваційні моделі (RICs [2], «triple helix», транспортні кластери); визначають значення кластерів для забезпечення розвитку депресивних регіонів.

Так у статті «Inclusive Clusters» [1] автори Дж. Холіфілд, А. Камінс і Т. Лінч обґрунтовують необхідність вбудовування принципів інклюзивності у політику й практику кластерного розвитку.

Автори описують два паралельні тренди в економічній політиці США: зростання значущості регіональних кластерів та посилення уваги до соціально справедливого розвитку, особливо в умовах етнічного та економічного розмаїття населення. Вони критикують традиційний підхід до кластеризації, який часто ігнорує потреби малозабезпечених і маргіналізованих громад та пропонують чотиристадійну модель інклюзивного кластерного підходу, що включає: Cluster selection (врахування доступності робочих місць, потреб у кваліфікації, географії та капіталі); Cluster process and organization (участь маргіналізованих громад у прийнятті рішень); Cluster performance (оцінка не лише економічних, але й соціальних результатів); Cluster communication (стратегічне комунікування з громадами, підтримка нових наративів) [1].

Стаття Юнбо Ю, Джексон Р. «Regional Innovation Clusters: A Critical Review» [2] є вагомим джерелом для осмислення концепції кластерних структур, зокрема з акцентом на регіональні інноваційні кластери (RICs). Автори підкреслюють, що попри популярність терміну, формального, чіткого визначення RICs не існує, і концепція часто розглядається як евристична або політична конструкція, а не строго наукова категорія. Як зазначено в статті: «Сам регіональний інноваційний кластер, схоже, народився в результаті доброзичливої, але недостатньо концептуалізованої спроби об'єднати набір найвизначніших та найпомітніших сучасних стратегій регіонального розвитку» [2]. RICs поєднують у собі елементи: традиційної кластеризації (територіальна концентрація взаємопов'язаних підприємств); регіональних інноваційних систем (RIS) – інституційного середовища, яке сприяє поширенню знань і технологій; стратегій регіонального розвитку, орієнтованих на нарощування локального потенціалу. Автори вказують на спробу перетворити RICs на інструмент політики «третьої хвилі» економічного розвитку – тобто переходу від субсидій до підтримки мереж, знань та інституцій.

У праці «Вплив регіональних інноваційних кластерів на конкурентоспроможність» Даніела Дойна Фундеану та Космін Санду Баделе [3] також акцентують увагу на інноваційних кластерах як інструменті стимулювання регіонального розвитку: «Кластери можуть забезпечити нову економічну модель, засновану на інноваціях, шляхом створення щільних потоків знань і стимулювання підприємництва». Інноваційні кластери розглядаються як нова форма організації економіки на основі: генерації знань, підвищення підприємницької активності, створення нових бізнесів, технологічного трансферу та мережевої взаємодії [3]. Автори інтегрують: модель триєдиної спіралі (Triple Helix) – взаємодія бізнесу, науки та влади; модель «алмазу» Портера – як підґрунтя для кластерної організації. У Румунії ця модель розширена до «four-leaf clover», додаючи організації-каталізатори (торгово-промислові палати, агентства розвитку, консалтингові структури).

Українська науковиця Галина Самійленко у статті «Кластерні структури регіонів України: теоретичні аспекти, проблеми та перспективність практичної реалізації» наголошує, що: «Кластерний підхід сприяє підвищенню рівня прозорості та керованості регіональних економічних процесів. У разі успішного функціонування та розвитку кластери стають центрами тяжіння інвестицій, кращих кадрових ресурсів і супутніх послуг» [4]. Автором зроблено висновок, що кластерні структури створюють сприятливі умови для ефективної взаємодії між державними інституціями, науковою спільнотою, бізнесом і громадськістю з метою визначення стратегічних напрямів і перспектив розвитку як окремих регіонів, так і країни в цілому.

Аналітична записка НІСД «Щодо сприяння розвитку регіональних кластерів в Україні» (автор – В. О. Бараннік) [5] містить вагомі положення щодо важливості інклюзивного підходу у кластерній політиці. Зазначається, що смарт-спеціалізація, яка лежить в основі кластерної політики, базується на партнерстві між

чотирма стейкхолдерами: «Смарт-спеціалізація базується на партнерстві між представниками бізнесу, влади, науково-технічних установ та громадськості».

Автором пропонує розробити нормативно-правову базу, яка б визначала: механізми залучення різних учасників (особливо МСБ); роль органів влади в забезпеченні відкритого доступу до кластерних ініціатив; механізми співпраці на регіональному рівні. Кластери розглядаються не лише як економічні об'єднання, а й як інструмент зміцнення локальної ідентичності та підвищення залучення громадян до стратегічного планування [5].

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Незважаючи на зростання уваги до кластеризації як механізму регіонального розвитку, залишається недостатньо дослідженим питання, яким чином кластерні структури можуть бути адаптовані до принципів інклюзивності. Відсутність системних моделей, що поєднують функціонування кластерів з індикаторами соціальної справедливості, рівного доступу до ринку, інтеграції вразливих груп та сталості економічних зв'язків, обмежує ефективність державної регіональної політики.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета дослідження – формування науково-методичних засад використання кластерних структур як інструменту побудови інклюзивного середовища регіонального розвитку. Завдання дослідження: узагальнити теоретичні підходи до розуміння кластерних структур і їхньої ролі у регіональному розвитку; проаналізувати сутність інклюзивної економіки як основи нової парадигми просторового розвитку; ідентифікувати взаємозв'язки між інклюзивними чинниками та елементами кластерної взаємодії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У сучасних умовах трансформації соціально-економічного простору України зростає потреба в інноваційних механізмах забезпечення стійкого та справедливого розвитку регіонів. Інклюзивна економіка, як концепція, що передбачає залучення широких соціальних груп до економічної активності, зменшення нерівності та забезпечення доступу до ресурсів, набуває особливої ваги в контексті післявоєнного відновлення та стратегічного планування. Одним з ефективних інструментів реалізації інклюзивної моделі розвитку є кластерні структури, здатні акумулювати локальні ресурси, генерувати інновації, сприяти зайнятості та підвищенню конкурентоспроможності регіональних економік.

Особливої значущості набуває пошук інструментів, які забезпечують не лише економічне відновлення територій, а й соціальну згуртованість, справедливий доступ до ресурсів і рівні можливості для різних груп населення. У цьому контексті особливу роль відіграє кластеризація як форма організації економічної взаємодії, здатна акумулювати місцеві ресурси, стимулювати інновації та сприяти підвищенню конкурентоспроможності регіонів.

Разом з тим, традиційні підходи до розвитку кластерних структур, як правило, фокусуються переважно на економічних ефектах, ігноруючи соціальний вимір. Недостатня інтеграція малозабезпечених верств, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, жінок та молоді в економічні процеси створює ризики відтворення структурної нерівності у відновлюваних регіонах. У цьому контексті виникає потреба у формуванні інклюзивної кластерної моделі, що враховує як економічну ефективність, так і соціальну справедливість, забезпечуючи доступ до інфраструктури, ринку та знань широкому колу учасників.

Застосування інклюзивного підходу до кластерного розвитку відповідає цілям державної регіональної політики, принципам європейської інтеграції, а також цілям сталого розвитку. Це дозволяє не лише сприяти відновленню регіонів, а й створити інституційні передумови для довгострокової економічної стійкості та згуртованості українського суспільства.

Звіт «Developing Inclusive Clusters: Insight Report» [6], підготовлений New Growth Innovation Network та RTI International, присвячений аналізу ролі інклюзивних кластерів у забезпеченні рівного доступу до економічних можливостей для соціально вразливих груп (малі підприємства, представники меншин, жінки, спільноти з низьким доходом тощо). Звіт містить практичні рамки та приклади розвитку інклюзивних кластерів, зокрема для залучення недостатньо представлених груп та подолання економічної фрагментації. Одним з ключових висновків цього дослідження є обґрунтування, що інклюзивність – не побічна ціль, а ключовий елемент ефективної кластерної політики. «Інклюзивні кластери чітко зосереджені на рівності, визначенні точної проблеми, яка призводить до економічної нерівності в кластері, та мають цілеспрямовані стратегії для зменшення цієї нерівності» [6].

Питання розвитку інклюзивних кластерних структур є надзвичайно актуальним для України з огляду на низку стратегічних, соціально-економічних та геополітичних факторів, що обумовлюють потребу в нових підходах до регіонального розвитку. Ось кілька ключових причин [7]:

1. Відновлення після війни та потреба у стійких локальних економіках. Після широкомасштабного вторгнення Росії значна частина регіонів України зазнала руйнувань інфраструктури, втрати виробничих потужностей і людських ресурсів. Кластерні моделі, адаптовані до інклюзивного підходу, дозволяють:

швидше відновлювати місцеву економіку за рахунок синергії між бізнесом, наукою, владою та громадянським суспільством; створювати робочі місця для вразливих груп: ВПО, ветеранів, жінок, молоді.

2. Територіальна диспропорція. Україна має істотну асиметрію соціально-економічного розвитку між центром, заходом, сходом та півднем. Інклюзивні кластери можуть стати механізмом згладжування цих диспропорцій: «Інклюзивні кластери можуть інтегрувати депресивні або периферійні території у загальнонаціональні ланцюги вартості» [1].

3. Потреба у нових механізмах інтеграції малих і середніх підприємств (МСП). МСП – ключові драйвери інновацій і зайнятості в Україні, проте вони часто залишаються поза межами державної підтримки. Інклюзивна кластерна модель: розширює доступ МСП до інфраструктури, інвестицій і знань; формує платформу для горизонтальної співпраці.

4. Цифрова трансформація та інноваційна економіка. У процесі переходу до інноваційної економіки критично важливо не допустити цифрового розриву між регіонами та соціальними групами. Інклюзивні кластери: можуть стати локальними «точками входу» до цифрових сервісів; забезпечують участь не лише ІТ-компаній, а й локальних освітніх та соціальних ініціатив.

5. Європейська інтеграція та відповідність цілям сталого розвитку (SDGs). Україна на шляху до ЄС повинна формувати інститути економічної інклюзії та стійкості, які відповідають принципам регіональної політики ЄС. Розвиток кластерів із врахуванням інклюзивності: посилює відповідність критеріям програм підтримки ЄС (наприклад, «Горизонт Європа», Interreg); створює базу для залучення коштів міжнародної допомоги [8].

Інклюзивні чинники є важливим елементом ефективної кластерної взаємодії, оскільки забезпечують залучення широкого кола учасників до процесу планування, реалізації та управління розвитком кластерів. Це сприяє не лише посиленню соціальної згуртованості, але й підвищенню конкурентоспроможності, інноваційності та адаптивності економічних структур. Взаємозв'язки між інклюзивністю та кластерами можна простежити через такі аспекти (табл. 1):

Таблиця 1.

Взаємозв'язки між інклюзивними чинниками та елементами кластерної взаємодії

Інклюзивний чинник	Пов'язаний елемент кластерної взаємодії	Очікуваний ефект
Участь багатьох стейкхолдерів	Механізм багаторівневої координації	Синергія дій, адаптивне стратегування
Рівний доступ до ресурсів	Фінансова, інституційна та освітня підтримка кластерів	Залучення МСП, зменшення бар'єрів входу
Соціальна згуртованість	Формування партнерств між громадою, бізнесом, владою	Зміцнення соціального капіталу
Прозорість та відкритість	Комунікаційна політика кластеру	Підвищення легітимності та підтримки ініціатив
Рівні можливості у прийнятті рішень	Інституційна інклюзивність кластерного управління	Баланс інтересів, уникнення домінування окремих акторів
Спільна інноваційна діяльність	Колаборація у сфері НДДКР, трансферу технологій	Підвищення інноваційності та технологічної спроможності
Локальна ідентичність та культурна участь	Врахування місцевих цінностей у кластерній політиці	Підвищення стійкості та прийнятності стратегічних рішень

Джерело: сформовано авторами

1. Інституційна взаємодія: участь представників влади, науки, бізнесу та громадськості у прийнятті рішень формує основу для стратегічного партнерства в межах кластеру.

2. Доступ до ресурсів: інклюзивність сприяє рівному доступу до фінансування, освітніх програм, інфраструктури для учасників з різними стартовими умовами (особливо МСП).

3. Розвиток людського капіталу: врахування соціального капіталу та залучення громад до кластерної політики сприяє сталому регіональному розвитку.

4. Інформаційна відкритість: інклюзивна модель передбачає прозоре інформування про можливості участі у кластерних ініціативах, що підвищує довіру та легітимність процесів.

5. Інноваційна взаємодія: спільна діяльність між різними секторами в інклюзивному середовищі стимулює інноваційні рішення, технологічний трансфер та співтворення цінності.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Інклюзивна кластерна модель має потенціал стати основою нової, соціально орієнтованої регіональної політики в Україні. Вона відповідає викликам відновлення, сприяє залученню міжнародної підтримки та забезпечує перехід до економіки участі, солідарності й сталості. Інклюзивні кластери повністю відповідають орієнтирам європейської інтеграції та програмам міжнародної допомоги. Вони здатні активізувати доступ України до ресурсів, зокрема через програми Horizon Europe, Interreg, UNIDO.

Для розгортання інклюзивної кластерної моделі в Україні потрібні: національні й регіональні політики, що підтримують інклюзивність; правові механізми залучення малих і середніх підприємств; інструменти вимірювання соціального впливу кластерів.

Література

1. Holifield, J. M., Kamins, A., & Lynch, T. M. Inclusive Clusters. *Economic Development Journal*. 2012. Vol. 11, No. 4. C. 29–35. URL: https://www.iedconline.org/clientuploads/Economic%20Development%20Journal/EDJ_12_Fall_Kamins.pdf?utm_source=chatgpt.com
2. Yu, J., Jackson, R. Regional Innovation Clusters: A Critical Review. *Growth and Change*. 2011. Vol. 42, No. 2. P. 111–124. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2257.2011.00546.x>
3. Fundeanu D.D., Badele C.S. The Impact of Regional Innovative Clusters on Competitiveness. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. Vol. 124. P. 405–414. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.02.502>
4. Саміленко Г. Кластерні структури регіонів України: теоретичні аспекти, проблеми та перспективність практичної реалізації. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. №1(17). С. 155–165. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-1\(17\)-155-165](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-1(17)-155-165)
5. Бараннік В. О. Щодо сприяння розвитку регіональних кластерів в Україні. Київ, 2021. 10 с. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalnyy-rozvytok/shchodo-spryyannya-rozvytku-regionalnykh-klasteriv-v-ukraini>
6. Wilkinson, J., Suchanic, B., & McCarty, M. Y. (n.d.). *Developing inclusive clusters: Insight report*. New Growth Innovation Network & RTI International. URL: https://bbrcop.s3.amazonaws.com/static-files/media/public/resources/None/Inclusive_Clusters_Insight_Report_FINAL.pdf
7. Аналітичний центр Industry4Ukraine. Кластери – як драйвери розвитку та протидії кризовим явищам: Дайджест № 5. URL: <https://www.industry4ukraine.net/digest-5>
8. Офіс Горизонт Європа в Україні. Кластер 2. Культура, креативність та інклюзивне суспільство. URL: <https://horizon-europe.org.ua/structure/pillars/p-2/c-2/>

References

1. Holifield J. M., Kamins A., Lynch T. M. (2012). Inclusive Clusters. *Economic Development Journal*, vol. 11, no. 4, pp. 29–35. Available at: https://www.iedconline.org/clientuploads/Economic%20Development%20Journal/EDJ_12_Fall_Kamins.pdf
2. Yu J., Jackson R. (2011). Regional Innovation Clusters: A Critical Review. *Growth and Change*, vol. 42, no. 2, pp. 111–124. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2257.2011.00546.x>
3. Fundeanu D. D., Badele C. S. (2014). The Impact of Regional Innovative Clusters on Competitiveness. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, vol. 124, pp. 405–414. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.02.502>
4. Samilenko H. (2019). Klasterni struktury rehioniv Ukrainy: teoretychni aspekty, problemy ta perspektyvnist praktychnoi realizatsii [Cluster structures of Ukrainian regions: theoretical aspects, problems and prospects of practical implementation]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 1(17), pp. 155–165. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-1\(17\)-155-165](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-1(17)-155-165) (in Ukrainian)
5. Barannik V. O. (2021). Shchodo spryiannia rozvytku rehionalnykh klasteriv v Ukraini [On promoting the development of regional clusters in Ukraine]. Kyiv, 10 p. Available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalnyy-rozvytok/shchodo-spryyannya-rozvytku-regionalnykh-klasteriv-v-ukraini> (in Ukrainian)
6. Wilkinson J., Suchanic B., McCarty M. Y. (n.d.). *Developing Inclusive Clusters: Insight Report*. New Growth Innovation Network & RTI International. Available at: https://bbrcop.s3.amazonaws.com/static-files/media/public/resources/None/Inclusive_Clusters_Insight_Report_FINAL.pdf
7. Analitichnyi tsentr Industry4Ukraine. (n.d.). Klasteri – yak draivery rozvytku ta protydii kryzovym yavyshcham: Daydzhest № 5 [Clusters as drivers of development and crisis resilience: Digest № 5]. Available at: <https://www.industry4ukraine.net/digest-5> (in Ukrainian)
8. Ofis Horyzont Yevropa v Ukraini. (n.d.). Klaster 2. Kultura, kreatyvnist ta inkluziine suspilstvo [Cluster 2. Culture, Creativity and Inclusive Society]. Available at: <https://horizon-europe.org.ua/structure/pillars/p-2/c-2/> (in Ukrainian)